

ABDULLAXON II VA UNING TASHQI SIYOSATI.

Muhammadiyev Bilol Ismoil o'g'li

Namangan davlat universiteti.

Tarix yo'nalishi 2- bosqich talabasi

E.mail: bilolmuhammadiyev5@gmail.com

Tel: +998957707796

Annostatsiya: *Ushbu maqolada shayboniy mashur hukumdor Abdullaxon II ning taxt uchun kurashlari, hokimyatga kelishi, mamlakatni qayta birlashtirishi, qo'shni davlatlar bilan tashqi aloqalari va faolyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Abdullaxonning yoshligi, Baroq xonga qarshi kurashlar, Karmana jangi, G'azo qalasidagi hujumlar, Abdulmo'min, Akbarshoh, Xo'ja Oltamish, Sulton Salim, A. Jenkinson. Muhammad Ali, Shoh Abbos.*

Movorounahirdagi shayboniylar davlati XVI asr o'rtalariga kelib siyosiy tarqoqlik, hokimyat uchun kurash, mamlakatning turli hududlari mustaqilik ilinjida turli yo'llar bilan markazdan uzoqlashish siyosatini olib borishdi. Shunday sharoitda Abdullaxon II katta saxnaga chiqdi. Dastlab otasi Iskandar Sultoni taxtga o'tqazdi va ota bola hokimyatni boshqardi. Otasini o'limidan so'ng esa to'laligicha hokimyat o'z qo'lga qoldi. Uning mamlakat hayotidagi qilgan o'zgarishlari natijasida Buxoro xonligi XVI asr oxirida mustahkam yirik davlatga aylandi

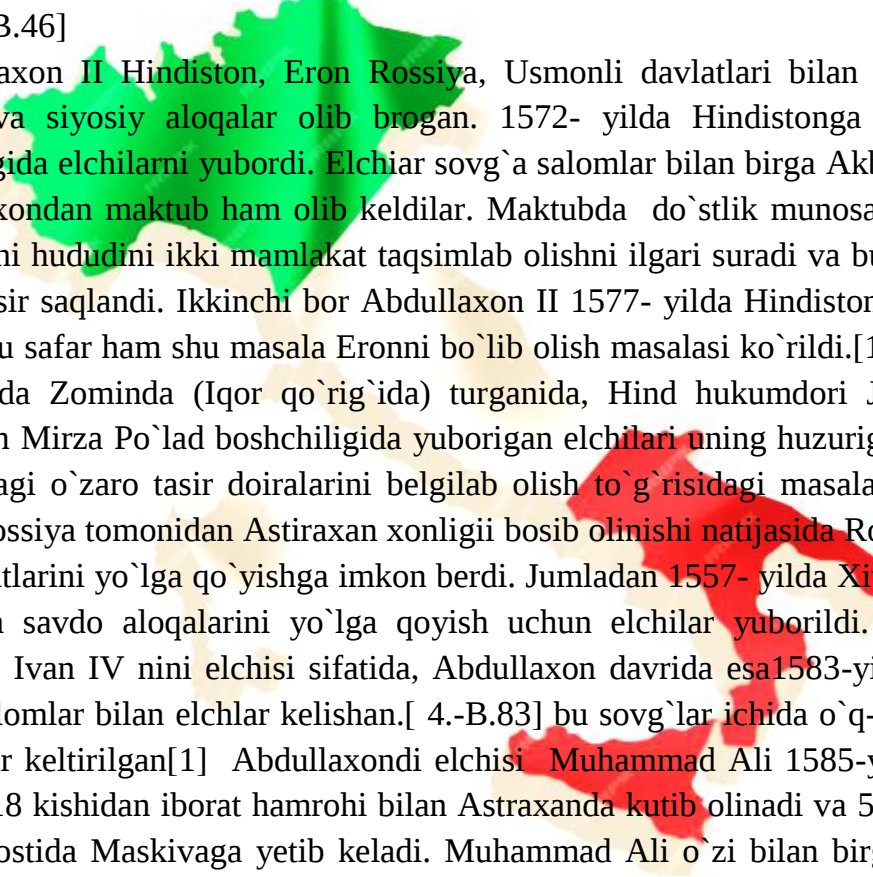
Abdullaxon II (to'liq ismi Abdulla ibn Iskandarxon ibn Jonibek Sulton ibn Xo'ja Muhammad ibn Abulxayrixon) 1534- yil Miyonqolda dunyoga kelgan. Uning yoshlik davri shayboniylar davlatida og'ir siyosiy vaziyat hukum surardi. Mamlakatda xon bo'lish uchun ko'plab kishilar kurash olib borardi. Ulardan biri Toshkent hokimi Baroqxon (Navro'z Ahmadxon) edi. Yosh Abdulla Koson yonida 1548, Mo'g'ulison xoni Abdurashidxon va shayboniylardan Do'stum sultonlar qo'shiniga qarshi Farob yonida 1554- jang qilgan. Abdulla o'zini sulton sifatida bor jasoratini 1551-yilda Karmanada ko'rsatdi. Karmanaga Toshkentdan Baroqxon Samarqandan Abdullatifxon hujum qilqilgan. Abdullaxonning otasi Iskandar sulton Amudaryoning ortiga qochib ketgandan keyin otasini vazifasini o'z qo'liga olgan Abdullaxon hujumni muvaffaqiyatli qaytarishga erishgan. Keyingi yillarda 1552-1556-yillar o'z mulkini g'arbga Buxoro tomonga, janubi-sharq – Qarshi va Shaxrisabz tomonga kengaytira boshlagan. Bu harakatlar dastlab muvaffaqiyatsiz chiqan, xatto 1556-yilda u ota meros mulkini tashlab Maymanaga ketishga majbur bo'ldi. Amakisi Balx hokimi Pirmuhammaddan harbiy yordam olib va piri Xoja Muhammad Islom ko'magida Baroqxon, keyinchalik uning o'g'li Darveshxon va Bobosultonlarga qarshi uzoq mudad kurash olib bordi. Navro'z

Ahmadxon vafod etgach 1556-yilda Buxoroni qo'lga kiritdi va o'z davlati poytaxtiga aylantirgan. O'sha davrdagi shayboniylar odatiga ko'ra taxtga Yoshi ulug' shayboniy taxtga o'tirishi kerakligi sababi Abdullaxon taxt o'z qolida bo'lishiga qaramay dastlab amakisi harbiy yordam ko'rsatgan Pirmuhammadxonni taxtga o'tqazdi. Uning o'limidan so'ng otasi Iskandar sultoning taxtga o'tqazdi. Ularning nomidan davlatni boshqardi. Markaziy hokimyatga bo'ysinishni istamagan shayboniylarga qarshi kurashib, Balx 1574, Samarqand 1578, Toshkent, Sayram, Turkuston 1583 yil va Farg'onani 1583-yili egaladi. 1582-yili Dashtga yurish qilib, Ulug'tog'ga qadar yetib brogan. 1583- yilda otasi Iskandar sulton vafod etgach mamlakatni o'z nomidan boshqara boshlagan. Markaziy hokimyatga qarshi ko'tarilgan Maymana va Garchiston 1583-yil shunungdek. Bdaxshon 1585-yildagi qo'zg'olonlarni bostirdi. Bu paytda Xorazim mustaqil bo'lib u yerda ham shayboniylar sulolasini bir oilasi boshqara edi. Abdullaxon 1594 – 1596-yillarda yurishlar qilib Xorazmni ham o'z davlat tarkibiga qo'shib oldi. Sharqiy Turkustonga qilgan harbiy yurishlari natijasida Qoshg'ar va Yorkent viloyatini olgan. Bu paytda Hindistonda tashkil topgan Boburiylar davlati ham Badaxshon, Shimoliy Afg'oniston va Xuroson uchun Abdullaxonga qarshi kurashdi. Abdullaxon II Bunga qarshi Sind 1583-yili, 1586-yili Kashmirga harbiy yurishlar natijasida bu hududlarni egalab o'z davlatining janubi chegaralarni mustahkamladi. Shayboniylar va Eron safaviylari o'rtasida Xuroson uchun uzoq kurashlar bo'lib o'tgan. Abdullaxon II davrida ham kurashlar bo'lib o'tdi.[3.-B. 45-46]

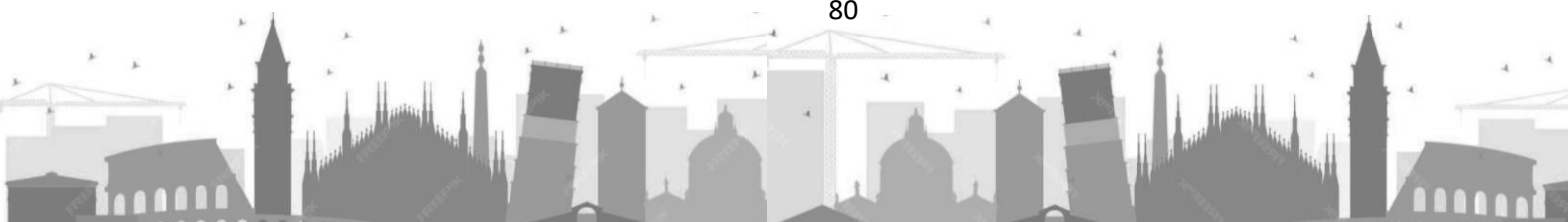
Jumladan Xurosondagi G'azo qalasini olishda Abdullaxon II ning qo'shinlari miltiq, to'plardan keng foydalandi. Qala atrofi chuqur xandax bilan o'ralgan edi. Burjlarini ham qala qo'riqchilari yaxshi himoya qilishdi. Shu sabab sarkarda Amir Bekoybiy odamlarni yig'ib, qala muqobiliga teng bir tepalik yasashni buyurdi. Tepalik ustidan kuchli o't otuvchilar, naftboz va miltiq otuvchilarni tayin qildi. Chunki ularni otgan o'qi qala ustidagi kuzauvchilarni ko'zini qon bilan bo'yadilar. Shu kabi kurashlar natijasida Xurosonning shaxarlari Mashhd, Hirot, Sabzavor va Gilon qalalarini egaladi va o'z davlati tarkibiga qo'shib oldi. [4.-B.249] Abdullaxondagi uzoq vaqt say-harakatlari natijasida tuzgan davlati hududi sharqda Qoshg'ardan, g'arbda esa Orol va Kasbiy dengiziga qadar, shimolda esa Turkuston va Sayramdan, janubda Xurosonning sharqiy qismiga qadar g'oyat katta mulkarni bir markaz ostida birlashtirdi. Hayotining so'ngi paytlarida o'g'li Abdulmo'min bilan kelisha olmadi, o'rtada ixtiloflar paydo bo'ldi. Bundan foydalangan mamlakat shimolidagi qozoq xonlari Buxoroga qo'shin torta boshladi. Jumladan qozoq xoni Tavakkalxon Toshkent viloyati va Toshkent -Samarqand oraliqiga bostirib kirdi. Abdullaxon unga qarshi yuborgan qo'shini yengilgach, o'zi safarga otlandi. Abdullaxon Samarqandga yetganda o'g'li Abdulmo'min 1598-yili 8-fevralda amir Muhammad Boqibiy bilan kelishib fina natijasida otasini zaxarlab o'ldirdi. Chunki Abdullaxon Hirot shaxrini safaviylardan olgach o'z og'liga emas Qulbobo

ko`kaldoshga taqdim etgandi. Xurosondagi noiblari Qulbobo ko`kaldosh, Dinmuhammadlarga maktublar yo`lab ularni Abdulmo`minga itoat etmaslikni va xatõ imkon topilsa jismonan yo`q qilishni buyiradi. Xususan Niso, Obivard va Duron viloyatlari hokimi Nurmuhhammadxonni qo`lab uni Abdulmo`minga qarshi urushga undaydi. Bundan g`azablangan Abdulmo`min 1597-yilning kuzida Balx va Badaxshon qo`shini bilan Amudaryo sohiliga otasiga qarshi qo`shin tortdi. Bu paytda Abdullaxon qo`shini Nasaf (Qarshi) atrofida joylashgan edi. Balx va Badaxshon hokimlarini aralashuvi bilan Abdullaxon va o`g`li o`rtasidagi nizo vaqtincha to`xtab turdi. Lekin qulay fursat bo`lishi bilan otasini o`ldirdi. Buxoro taxtida 1598-99 -yillari o`tirdi. U ham ko`p yashmadi Zomindan Samarqandga kelayotgan vaqt otasini amirlridan Abdulvose uni otib o`ldiradi. Oradan ikki yil o`tib shayboniylar sulolasi mamalakat taxtidan ketdi.[3.-B.46]

Abdullaxon II Hindiston, Eron Rossiya, Usmonli davlatlari bilan tashqi iqtisodiy-ijtimoiy va siyosiy aloqalar olib brogan. 1572- yilda Hindistonga Xo`ja Oltamish boshchiligida elchilarni yubordi. Elchiar sovg`a salomlar bilan birga Akbarshoh huzuriga Abduullaxondan maktub ham olib keldilar. Maktubda do`stlik munosabatlari shu bilan birga Eroni hududini ikki mamlakat taqsimlab olishni ilgari suradi va bu reja ikki davlat o`rtasida sir saqlandi. Ikkinchi bor Abdullaxon II 1577- yilda Hindistonga Abdurahimni yubordi bu safar ham shu masala Eronni bo`lib olish masalasi ko`rildi.[1] .Abdullaxon II 1578- yilda Zominda (Iqor qo`rig`ida) turganida, Hind hukumdori Jaloliddin Akbar tomonidan Mirza Po`lad boshchiligida yuborigan elchilari uning huzuriga kelib Xuroson va Erondagi o`zaro tasir doiralarini belgilab olish to`g`risidagi masalalarni muhokama qilgan. Rossiya tomonidan Astiraxan xonligi bosib olinishi natijasida Rossiya va Buxoro munosabatlarini yo`lga qo`yishga imkon berdi. Jumladan 1557- yilda Xiva va Buxorodan Rossiyaga savdo aloqalarini yo`lga qoyish uchun elchilar yuborildi. 1558- yilda A. Jenkinson Ivan IV nini elchisi sifatida, Abdullaxon davrida esa 1583-yilda qimmatbaxo sovg`a salomlar bilan elchlar kelishan.[4.-B.83] bu sovg`lar ichida o`q-dori, ov qushlari va matolar keltirilgan[1] Abdullaxondi elchisi Muhammad Ali 1585-yili 11-noyabirda o`zining 18 kishidan iborat hamrohi bilan Astraxanda kutib olinadi va 50 nafar harbiylar kuzatuv ostida Maskivaga yetib keladi. Muhammad Ali o`zi bilan birga turli rangdagi 2000 zandoni(mato) 200 ipak gazlama, 100 ta yaltiroq va mahin mato va boshqa maxsulotlar keltirgan. Abdullaxon II ikkinchi bor Muhammad Alini 1589 -yilda Rossiyaga elchi qilib yubordi. Bu safar uning mollarini Astiraxan yonida zo`rovonlik yo`li bilan tortib olishdi. Savdogarlar Rossiya hukumdori Feodor Ivanovichga maktub yo`laydilar va chora ko`rishlarini so`raydi. Feodor savdogarlarni shikoyatini inobatga olib chora ko`radi. Ularni mollaridan boj olmaslik to`g`risida farmon chiqardi.Shu bilan birga Muhammad Aliga 1000 rubl pul, 500 charim, 50 pud asal, 50 vedro vino, 10 nafar

nemis asirlarini sotib olish va olib ketishga ruxsat berildi[2.-B160-164].1600- yilga qadar Buxorodan Rossiyaga besh marotaba elchilar brogan.

Abdullaxon II 1571- yilda Usmoniy hukumdor Salim II ga maktub yo'llab. U maktubida Safaviylarga qarshi birgalkda kurashish kerakligini aytgan. Abdullaxon II o'z maktubida Salimni otasi Sulaymon I davrida ikki mamlakat o'rtasida safaviylarga qarshi kurash esga olinadi. Sulton Salim II javob maktubida Qibris masalasi bilan mashg'ulligini bildiradi. Yana bir marotaba 1588-yilda Abdullaxon II Hoji Bahodirqul va Boqi Hojilarni yuboradi, ammo tainli javob olaolmaydi[1]

Buxoro xonligi va Eron safaviylari o'rtasida munosabatlar anchagina zidiyatli bo'lgan. Bu ikki davlatni manfati to'qnashgan hudud Xuroson bo'lgan. Davlatlar elchilar almshinsa o'zlarini shartlari bilan borardilar. Balx hokimi Muhamma Nazarbiy o'rtasid 1586-yilda aloalar buzuldi va u lavozimidan bo'shatilib Makdni ziyorat qilish uchun jo'natildi. Shu bilan birga unga Safaviylar davlatiga elchi bo'lish " Makka ziyoratiga yo'l olganlar uchun yo'lda turli noxushliklar sodir etib ,to'siq bo'layotgani munosabatidan suuniylikni qbul qilib, to'g'ri yo'lga kirish va bunday jinoiy xatti- harakatlarni boshqa sodir etmasliklrini uqtirish" vazifasi yuklatildi. Lekin u yuqoridagi shartlariga shiyalardan rad javobini olib Buxoroga qaytadi. Abdullaxon hali tirikligi davridayoq o'g'li Abdulmo'min (156-1598) islomni shiya mazhabini rasmiy din sifatida qabul qilgan Eron safaviylarig qarshi kursh boshlagandi. Jumladan 1589 -yilda safaviylar qo'lid abo'lgan Mashhad shahriga yurish qildi. Shaharni egalagandan so'ng airlrni movorounahirga yubordi. Mashhadagi Muqaddas Ali Rizo mozori yaqinida dafi etilgan Eron shohi Taxmasp qabri buzib tashlanib uning suyaklari g'ayriddining suyaklari sifatida yoqib yuborildi. Bu bilan shahzoda Abdulmo'min o'z bobokoloni Shayboniyxonning safviylar tomonidan tahqirlangan jonsiz tanasi uchun qaysidur manoda o'ch olgan. 1597-yil Abdullaxon II Eron shohi Abbosga elchilar yubordai, ammo shoh Abbos elchilarga yaxshi munosabatda bo'lmaydi va u orqali Abdullaxonga kelasi yili (1598) bahorda Xurosonga yurish qilishini ma'lum qilgan.[2.-B.164]

Shayboniylar davlati va Qoshg'ar o'rtasida elchilar almashunuvi bo'lib turgan. Jumladan Abdullaxon II davrida Buxorodan Qoshg'arga Do'st Mirzo Chuhra og'asi boshchiligidagi elchilar brogan.[5.-B.83]

Xulosa qilib aytganda shayboniylar davlati Abdullaxon II davrida o'zining ham siyosiy ham iqtisodiy harbiy sohasida eng yuqori cho'isiga erisha oldi. Mamlakatni qilich kuchi yordamida birlashtirdi, bo'ysimaganlarga qarshi kurashdi, Eron safaviylariga qarshi kurshlari natijasida Xuroso, Eroning shimoli- sharqiy hududlarigacha bo'lgan hududlarni, boburiylarga qarshi kurashlari natijasida esa janubiy hududlarini mustahkamlab oldi. Shu bilan birga Abdullaxon II davrida qo'shni mamlakatlar bilan aloqalar yo'lga qo'yilib ular bilan savdo iqtisodiy va elchilik almashunuvi bo'lib o'tgan.

FOYDALANILGAN DABIYOTLAR:

1. Wikipedia.
2. Akbar Zamonov, Buxoro xonligi tarixi- Toshkent,2021.264 b.
3. Farhod Sultonov, Farux Bozorboyev, O`zbekiston hukumdorlari -Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O`zbekiston Milliy kutubxonasi nashri, 2007. 88 b.
4. Хофиз Таниш Бухорий Абдулланом 2- китоб -Тошкент: Шарк. 2000. 288 b.
5. Зийодулла Мукимов, Шайбонийлар давлати ва ҳукуки- Тошкент: Адолат, 2007. 154 b.

